

„Lexit” – pozalaborzystowska, antyunijna lewica brytyjska w referendum 2016 roku

Filip Ilkowski, *Uniwersytet Warszawski (Polska)*

E-mail: f.ilkowski@uw.edu.pl

ORCID ID: 0000-0002-6947-5165

Streszczenie

W artykule poddane analizie zostają działania i motywacje ideowe polityków i formacji politycznych związanych z tą częścią lewicy brytyjskiej, istniejącej poza Partią Pracy, która w referendum 2016 r. wzywała do głosowania za wystąpieniem Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej z Unii Europejskiej. Wskazane zostają zasadnicze filary odniesień ideowych tych środowisk, ich elementy wspólne i różnicujące. W tekście postawiona zostaje teza, że podobnie, jak w przypadku laburzystów, także wśród lewicy poza Partią Pracy można wskazać na dwa bieguny ideowo-polityczne determinujące opowiedzenie się za opuszczeniem UE przez UK: socjalistycznego uniwersalizmu i narodowotożsamościowego partykularyzmu. Przy czym ich kluczowym wyznacznikiem były poglądy w kwestii kontroli imigracji, mające wpływ także na stosunek do współpracy ze środowiskami antyunijnej prawicy.

Słowa kluczowe: referendum, Unia Europejska, Zjednoczone Królestwo, Wielka Brytania, lexit, Partia Pracy, pozalaborzystowska lewica

“Lexit”: a non-Labour, anti-EU British left in the 2016 referendum

Abstract

The article presents the analysis of activities and ideological motivations of politicians and political formations connected to those parts of non-Labour British left, that appealed during the 2016 referendum to vote for leaving the European Union by the United Kingdom. It points to key ideological pillars of this heterogenic political milieu with its common and divergent elements. The thesis is put forward in the text that, as in the case of Labour politicians, also among the left-wing outside the Labour Party, we can point to two ideological and political poles that decide to opt for leaving the EU by the UK: socialist universalism and national-identity particularism. Their key determinant was the views on immigration control, also affecting their attitude to cooperation with the anti-EU right-wing political milieu.

Keywords: referendum, European Union, United Kingdom, Great Britain, lexit, the Labour Party, non-Labour British left

W referendum 2016 roku, dotyczącym przyszłości Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej (UK) w Unii Europejskiej (UE), tylko niewielka grupa polityków Partii Pracy (laburzystów) zdecydowała się poprzeć opcję wystąpienia z Unii. Działo się tak pomimo istniejącej w tej partii tradycji sprzeciwu wobec Wspólnot Europejskich, czego wyrazem był choćby głęboki podział wśród laburzystów, w czasie referendum dotyczącego opuszczenia Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej (EWG) w 1975 r. Jednak fakt, że ówczesne kampanie przeciw EWG, szczególnie na gruncie lokalnym, zdominowane były przez działaczy obozu lewicowego, wynikał nie tylko z zaangażowania polityków laburzystowskich. Większość związków zawodowych opowiadała się przeciw EWG, a lokalne struktury związkowe często dostarczały potrzebnej infrastruktury do prowadzenia kampanii. Należy także podkreślić rolę organizacji lokujących się na lewo od Partii Pracy, jak Komunistyczna Partia Wielkiej Brytanii czy Międzynarodowi Socjaliści, które aktywnie włączały się w działania lokalne. Symptomatyczny jest fakt, że jedynym ogólnobrytyjskim dziennikiem, który ówczesnie promował głosowanie za opuszczeniem EWG, był komunistyczny *Morning Star* (Butler, Kitzinger 1976: s. 97–115, 134–156, 178–180; Callinicos 2015: s. 101–102).

Atmosfera polityczna, w której odbywało się referendum 2016 r., była w tym kontekście inna. Wewnętrzne podziały polityczne dotyczyły bardziej Partii Konserwatywnej (torysów) niż Partii Pracy, a sama kampania zdominowana została przez siły polityczne i argumenty o proveniencji prawicowej. Jednak politycy i organizacje związane z lewicą brytyjską niezależną od laburzystów – zwykle, choć nie zawsze, lokujące się na lewo od Partii Pracy – także brali udział w kampanii na rzecz opuszczenia UE przez UK (ang. *Leave*), starając się, pomimo relatywnie skromnych zasobów, kształtować ją zgodnie z własnymi wizjami politycznymi. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie działalności w okresie referendum 2016 r. pozalaburzystowskiej lewicy brytyjskiej popierającej opcję opuszczenia UE przez UK oraz analiza argumentacji na rzecz *Leave* różnych postaci i formacji tego niejednorodnego politycznie środowiska. Od strony metodologicznej ograniczenie przedmiotu badania do działań określonych ugrupowań i jednostek w kontekście referendum 2016 r. pozwala na ujęcie go w ramach metody studium przypadku. Jednocześnie konieczność analizy dokumentów i wypowiedzi poszczególnych podmiotów pozalaburzystowskiej lewicy w tym okresie stanowi o użyteczności metody analizy treści.

Zasadniczą tezą badawczą jest ta, że – podobnie jak w przypadku antyunijnych polityków laburzystowskich – także wśród lewicy poza Partią Pracy można wskazać na dwa bieguny ideowo-polityczne determinujące opowiedzenie się za opuszczeniem UE przez UK: socjalistycznego uniwersalizmu i narodowotożsamościowego partykularyzmu. Przy czym zróżnicowanie dotyczące bliskości wobec obu tych biegunów wśród pozalaburzystowskiej lewicy było nawet większe niż w przypadku przeciwnych UE polityków Partii Pracy. W istocie nie jest to zaskoczeniem – członkowie tej samej partii już z powodu jej ram organizacyjnych powinni wykazywać się większą zbieżnością swych ideowo-politycznych odniesień w porównaniu z rzeszą rozmaitych formacji i jednostek potączonych tylko różnie rozumianą lewicowością oraz stanowiskiem w jednym referendum. Determinujące punkty odniesienia pozostają jednak takie same.

Pozalaburzystowska lewica w kampanii referendalnej 2016 r. zaprezentowana została na przykładzie głównych indywidualnych i zbiorowych aktorów politycznych, których można zaliczyć do tego niejednorodnego środowiska: dawnych polityków Partii Pracy – wciąż rozpoznawalnych i aktywnych politycznie, Kampanię *Lexit: Left Leave*, Kampanię Koalicji Związkowej i Socjalistycznej oraz aktywność związków zawodowych i działaczy związkowych.

Dawni politycy Partii Pracy na rzecz *Leave*¹

W przygotowanym na potrzeby kampanii referendalnej przez *Labour Leave* – związaną z politykami Partii Pracy organizacją przeciwników Unii Europejskiej – filmie *Lexit: The Movie* znajdziemy nie tylko wypowiedzi polityków Partii Pracy, ale także działaczy związków zawodowych, ruchów społecznych, jak i byłych laburzystów. Wśród tych ostatnich zwracają uwagę dwie postacie, kilkakrotnie pojawiające się w filmie: Dawid Owen i George Galloway (Huitson, Ryan 2016).

David Owen to byłby czołowy polityk laburzystów z lat 70-tych XX wieku, pełniący m. in. funkcje ministra zdrowia i ministra spraw zagranicznych. W 1981 r. należał do grupy czworga rozłamowców, którzy w proteście przeciw, ich zdaniem, zbyt lewicowemu zwrotowi politycznemu Partii Pracy utworzyli Partię Socjaldemokratyczną (ang. *Social Democratic Party*, SDP). W 1988 r. Owen, wbrew większości SDP, sprzeciwił się jednak połączeniu SDP z Partią Liberalną, co spowodowało jego ustąpienie ze stanowiska lidera, a ostatecznie z samej partii. W 1992 r. został mianowany dożywotnim parem i zasiadł w Izbie Lordów. W 2014 r. finansowo i politycznie wsparł laburzystów, od tego czasu pełniąc swą funkcję parlamentarną jako „niezależny socjaldemokrata” (Bennett 2016: s. 216–217; Eaton 2014).

Historycznie związany z laburzystowską prawicą i będący przez dekady politykiem głównego nurtu (zaangażowanym także w przedsięwzięcia biznesowe) Owen przeszedł jednocześnie ewolucję polityczną od wspierania Wspólnot Europejskich w latach 70-tych do krytyki Unii Europejskiej w drugiej dekadzie XXI wieku. W *Lexit: The Movie* Owen przedstawił dość zaskakujący, zważywszy na jego drogę polityczną, pogląd, że to „blairowska frakcja w Partii Pracy kieruje tą całą próbą pozostania [w UE]”. Nie znaczyło to, że Owen przeszedł na pozycję laburzystowskiej lewicy – w jego krytyce UE akcentowane były kwestie suwerenności, kontroli granic, jak i konieczności wzmocnienia NATO (Owen 2016). Narodowotożsamościowy partykularyzm jednoznacznie dominował tu więc nad socjalistycznym uniwersalizmem. Od marca 2016 r. Lord Owen zasiadał w Komitecie Kampanijnym *Vote Leave*, czyli w czasie referendum głównej kampanii na rzecz opuszczenia Unii Europejskiej, uznanej 13 kwietnia 2016 r. przez komisję wyborczą za kampanię wiodącą na rzecz opuszczenia UE przez UK i zdominowanej przez polityków Partii Konserwatywnej (The Electoral Commission 2016; *BBC News* 2016a; *Vote Leave* 2016). Należy podkreślić, że Owen odegrał specyficznie ważną rolę w tej kampanii,

¹ Zob. także wcześniejszy artykuł autora dot. tej tematyki, opublikowany w numerze 1/2020 „Przeglądu Europejskiego” (Ilkowski 2020).

będąc decydującą postacią w przekonaniu Giseli Stuart – jednej z dziesięciorga deputowanych Partii Pracy do Izby Gmin, która w referendum 2016 r. otwarcie wsparła opcję *Leave* – w zaangażowanie się w nią w charakterze przewodniczącej. Dodajmy, że Stuart była bliska ideowo Owenowi, wywodząc się z nurtu laburzystów bliższego partyjnej prawicy (Bennett 2016: s. 218–219).

George Galloway to z kolei jedna z najbardziej barwnych postaci polityki brytyjskiej. To były lider Szkockiej Partii Pracy, a od 1987 r., po czterech kolejnych wyborach, deputowany laburzystowski do Izby Gmin z dwóch okręgów w Glasgow. Galloway w 2003 r. został usunięty z Partii Pracy z powodu swoich wystąpień przeciwko atakowi na Irak. Po tym wydarzeniu współtworzył w 2004 r., wraz z m. in. środowiskami muzulmańskimi i rewolucyjno-socjalistyczną Socjalistyczną Partią Pracowniczą (ang. *Socialist Workers Party*, SWP), ugrupowanie *Respect* – Koalicja Jedności (które po rozłamie między Gallowayem i SWP w 2007 r. używało nazwy Partii Respect), istniejące formalnie do 2016 roku. W 2005 r. zdobył on mandat deputowanego do Izby Gmin z ramienia Respect w londyńskim okręgu Bethnal Green and Bow, pokonując kandydatkę Partii Pracy. Po porażce wyborczej w 2010 r. powrócił on do Izby Gmin, ponownie z ramienia Respect, w 2012 r., tym razem startując w przedterminowych wyborach w okręgu Bradford Zachodni, w Zachodnim Yorkshire. Bezskutecznie startował w wyborach w 2015 i 2017 roku. W działalności politycznej Galloway – znakomity orator na publicznych wiecach – był głównie kojarzony z aktywnością przeciw amerykańsko-brytyjskim wojnom oraz działaniami propalestyńskimi i wrogością wobec Izraela. Szerszej publiczności znany stał się jego budzący kontrowersje udział w programie *Celebrity Big Brother* w 2006 roku. Szczególnie głośnym echem odbiła się scena, w której ubrany w strój tygrysa pił mleko z rąk jednej z uczestniczek show (Driver 2011: s. 157–160; *BBC News* 2012; UK Parliament 2018; The Electoral Commission 2018).

Galloway publicznie ogłosił swój stosunek do Brexitu 7 lutego 2016 r., w telewizyjnej dyskusji w BBC. W jego argumentach można było zauważyć charakterystyczną mieszankę argumentów „patriotycznych” i socjalnych. Stwierdził on m. in., że to Zjednoczone Królestwo powinno decydować „jak wielu imigrantów mamy, kogo deportujemy, jaki powinien być poziom opodatkowania i nasza polityka zagraniczna”. Jednocześnie uznał, że Unia została „zbudowana na neoliberalnych zasadach ekonomicznych, które są żelazne i niezmiennie”. Wskazał też na przykład ludności Grecji „zgniecionej przez neoliberalny konsensus, na którym oparta jest polityka UE i jej głównych instytucji”. Według Gallowaya lewicowa polityka ekonomiczna, zapowiadana przez nowego lidera Partii Pracy Jeremiego Corbyna, byłaby „nielegalna” w ramach praw Unii Europejskiej. Ten sam argument pojawił się w bardzo przyjaznej dyskusji w prowadzonym przez Gallowaya programie *Sputnik: Orbiting the World with George Galloway* w telewizji *Russia Today*, do którego zaprosił on Nigela Farage’a, lidera antyimigracyjnej, lokującej się na prawo od Partii Konserwatywnej, Partii Niepodległości Zjednoczonego Królestwa (ang. *UK Independence Party*, UKIP). Kontakty między oboma politykami miały swój ciąg dalszy. 20 lutego Galloway pojawił się jako „gość specjalny” na konferencji *Grassroots Out (GO)*, kampanii na rzecz opuszczenia UE wspieranej przez Farage’a i finansowanej przez donatora UKIP

Arrona Banksa. Wspomnijmy, że pojawienie się Gallowaya wzbudziło duże emocje i protesty części konserwatywnego audytorium. Z kolei wśród lewicy był on atakowany za wsparcie GO i współpracę z Faragem. Sam Galloway porównał ten „sojusz jednej sprawy” do współpracy Churchilla i Stalina w czasie II wojny światowej. Swoje wystąpienie na konferencji GO zakończył słowami mogącymi być podsumowaniem jego stanowiska: „Lewa, prawa, lewa, prawa, naprzód marsz do zwycięstwa 23 czerwca” (Bennett 2016: s. 206–208; BBC One 2016; Sputnik 2016; Sims 2016; Choonara, Green 2016; Wright 2016; BBC News 2016b; O'Murchu, Mance 2017).

W grupie byłych polityków Partii Pracy prowadzących kampanię na rzecz opuszczenia Unii Europejskiej znalazł się także Arthur Scargill, były przewodniczący Krajowego Związku Górników (ang. *National Union of Mineworkers*, NUM) i przywódca najważniejszej batalii w brytyjskich stosunkach pracy ostatnich kilkudziesięciu lat – strajku górniczego w latach 1984–85. Scargill jest postacią o niewątpliwym znaczeniu historycznym, będąc jednocześnie wśród lewicy brytyjskiej symbolem walki pracowniczej (choć zakończonej porażką) przeciw władzy i polityce Margaret Thatcher. Symboliczne znaczenie Scargilla nie przeżyło się jednak na jego skuteczność w wymiarze polityki partyjnej. Będąc wieloletnim członkiem Partii Pracy, przy której afiliowany był i jest NUM, w 1995 r. postanowił on o jej opuszczeniu w proteście przeciw polityce Tony'ego Blaira (w szczególności zmiany klauzuli czwartej statutu partii, mówiącej od 1918 r. o jej dążeniu do „wspólnej własności środków produkcji, dystrybucji i wymiany”). W 1996 roku Scargill założył Socjalistyczną Partię Pracy (ang. *Socialist Labour Party*, SLP), odwołującą się do tradycji partii założonej pod tą nazwą w Szkocji, w 1903 r., uważającą się także za spadkobierczynię strajków górniczych w latach 70-tych i 80-tych. Jej znaczenie ograniczało się jednak tylko do nazwiska lidera (Driver 2011: s. 153; Socialist Labour Party 2016c; Jobson 2018: s. 138–152).

21 lutego 2016 r. Scargill napisał, że brak poparcia Corbyna dla głosowania na rzecz wyjścia UK z UE byłby nie tylko zwrotem politycznym, ale „sprzedażą blisko 60% członków Partii Pracy, którzy głosowali na niego w wyborach na lidera” (Socialist Labour Party 2016a). 1 kwietnia przedstawił on szersze stanowisko. Scargill twierdził w nim m. in.: „Członkostwo Brytanii w UE faktycznie zniszczyło główną część naszego przemysłu (...), dewastując NHS, głodząc edukację i faktycznie eliminując budownictwo komunalne. Polityka i surowe oszczędności dyrektyw UE zniszczyły miejsca pracy i wspólnoty, rozszerzając nawet bardziej znoj i biedę, podczas gdy banki otrzymały wiele miliardów funtów wsparcia. Brytyjska utrata suwerenności jest taka, że jeśli nie opuścimy Unii Europejskiej, pogorszy się kryzys, zarówno gospodarczy, jak i społeczny” (Socialist Labour Party 2016b).

Tezy Scargilla nie różniły się w istocie od dyskursu antyunijnej lewicy Partii Pracy, łączącej w charakterystyczny sposób argumenty socjalne (niewątpliwie tu dominujące) z patriotyczno-suwerennościowymi. Jednocześnie, znów jak większość laburzystowskich przeciwników Unii, wypowiadał się, on nie tylko przeciwko swobodnemu przepływowi kapitału, ale i pracy. Rozróżniając „imigrantów, szczególnie z byłych kolonii brytyjskich, i uchodźców szukających schronienia”, którzy „nie odpowiadają za kryzys gospodarczy

i ogromny wzrost liczby ludności w Brytanii", od dużo większej liczby przybywających obywateli państw unijnych, Scargill nie pozostawiał wątpliwości co do innego stosunku do tych drugich: „To wolny przepływ pracy [w UE] spowodował kryzysy gospodarczy i społeczny – i polityczny” (Socialist Labour Party 2016b). Jego wpis na Twitterze z 26 maja 2016 r. wyrażał to w bardziej ekstrawagancki sposób: „Imigracja wypełnia miejsca pracy, których nie przyjmie ergofobia tego narodu. Musimy jednak wyjść z Europy i opanować migrację ekonomiczną” (Scargill 2016).

Należy też wspomnieć, że SLP była aktywna w kampanii referendalnej – choć jedynie pod własnym szyldem, bez wchodzenia w jakiegokolwiek koalicje – organizując spotkania z udziałem Scargilla, na których przekonywano do głosowania na rzecz opuszczenia Unii (Socialist Labour Party 2018).

Kampania *Lexit: Left Leave*

Kampania *Lexit: Left Leave* powstała 13 kwietnia 2016 r. Organizacjami będącymi członkami-założycielami tej kampanii były:

- Związek Zawodowy Kolejarzy, Marynarzy i Pracowników Transportowych (ang. *National Union of Rail, Maritime and Transport Workers*, RMT);
- Indyjskie Stowarzyszenie Pracownicze (ang. *Indian Workers' Association*, IWA), lewicowa formacja będąca najstarszym ugrupowaniem (od 1938 r.) skupiającym osoby pochodzenia induskiego mieszkające w UK (Sonwalkan 2016);
- Bangladeska Rada Pracownicza Brytanii (ang. *Bangladeshi Workers Council*, BWC);
- Scottish Left Leave, szkocka koalicja zainaugurowana formalnie 30 stycznia 2016 r. na spotkaniu z formalnym udziałem związkowców z RMT i BFAWU (*Bakers, Food and Allied Workers' Union*, Związek Zawodowy Piekarzy, Pracowników Branży Spożywczej i Zawodów Pokrewnych), mówiącą we własnym imieniu przedstawicielką związku strażaków FBU (ang. *Fire Brigades Union*) oraz Kelvina Hopkinsa i Nigela Griffitha – odpowiednio deputowanego i byłego deputowanego do Izby Gmin z Partii Pracy²;
- Komunistyczna Partia Brytanii (ang. *Communist Party of Britain*, CPB), wydająca dziennik „Morning Star” następczyni „oficjalnej” partii komunistycznej aktywnej w referendum w 1975 r.;
- Socjalistyczna Partia Pracownicza (SWP), główna organizacja o korzeniach trocki-stowskich, wydawca tygodnika *Socialist Worker*, następczyni Międzynarodowych Socjalistów z 1975 r. (Driver 2011: s. 153–156);
- Counterfire, organizacja mająca korzenie w grupie, która odeszła od SWP w 2009 r. – relatywnie niewielka, ale skupiająca m. in. znane wśród lewicy brytyjskiej postacie kojarzone z kierownictwem Koalicji „Stop Wojnie” (jak wypowiadająca się w filmie *Lexit: The Movie* Lindsey German).

² Oficjalna strona Scottish Left Leave już nie istnieje. Informacje można jednak uzyskać z profilu tej organizacji na portalu Facebook.

Wydaje się, że dwiema głównymi siłami napędzającymi koalicję Lexit były SWP i CPB, natomiast największą organizacją, której poparcie miało także istotne znaczenie symboliczne, był związek zawodowy RMT. Warto podkreślić, że RMT, pod kierownictwem jednej z najbardziej rozpoznawalnych postaci w ruchu związkowym Boba Crowa (zmarłego w 2014 r.), już w 2009 r. założył koalicję pod nazwą *No2EU – Yes to Democracy* startującą w wyborach do Parlamentu Europejskiego (zdobyła 1% głosów). Ponowne zarejestrowała się ona przed kolejnymi takimi wyborami w 2014 r., tym razem jako *No2EU – Yes to Workers Rights*, zdobywając już tylko 0,2% głosów (Gall 2017: s. 86–88, Wolmar 2014). Co istotne, w ramach NO2EU współpracowała część przyszłych koalicjantów Kampanii Lexit: poza RMT były to CPB i IWA³. Stosunek Crowa do UE był jasny, co wyrażało się nie tylko w nazwie startującego w eurowyborach ugrupowania, którego był przewodniczącym (*convener*), ale i w jego wypowiedziach. W 2012 r. twierdził on: „Agenda Europy Socjalnej była zawsze zastoną dymną, by ośmupiać zorganizowaną klasę pracowniczą, że mamy coś wspólnego z wielkim biznesem. Nie mieliśmy wtedy [na przełomie lat 80-tych i 90-tych XX wieku] i nie mamy dziś, gdy niewybieralne instytucje UE, bezpośrednio reprezentujące największe banki Europy, odsuwają wybrane rządy i narzucają masowe bezrobocie, dumping socjalny i niekończące się surowe oszczędności” (Crow 2012: s. 4).

Jednocześnie Crow nie był wolny od swoistego lewicowego nacjonalizmu, co znalazło swój wyraz w jego wyrażonej na portalu internetowym związku krytyce swobodnego przepływu osób w ramach UE. „Wolny przepływ wewnątrz UE – pisał Crow – zubaża pracowników w wyścigu w dół i tworzy «drenaż mózgów» w państwach Europy Wschodniej, skazując je na przyszły niedorozwój i upadek” (Crow 2014).

Takie podejście, znajdujące wyraz w kampanii NO2EU, było krytykowane przez SWP jako „niebezpieczne ustępstwa wobec prawicy w kwestii migracji” (Choonara 2015). Sama SWP stała na stanowisku sprzeciwu wobec kontroli imigracji – sprzeciw ten wyrażany był jasno nie tylko w licznych tekstach, ale w deklaracji programowej tej partii – opowiadając się za polityką otwartych granic (*Socialist Workers Party WWW*). W kontekście referendum unijnego warto podkreślić, że w publikacjach związanych z SWP miała miejsce dyskusja na temat stanowiska, jakie zająć powinna lewica w referendum. Szczególnie interesujące są teksty z kwartalnika teoretycznego *International Socialism*. Krytyka polityki (anty)imigracyjnej UE, wprost określanej jako rasistowska, stanowiła w tych debatach jeden z ważnych argumentów przeciw Unii (Cetti 2015: s. 45–74). W tekście będącym próbą krytycznej analizy istoty Unii Europejskiej, jeden z liderów SWP (i jednocześnie z bardziej znanych współczesnych myślicieli marksistowskich) Alex Callinicos stwierdził: „Dla lewicy popieranie kontroli imigracji czy żądanie «brytyjskich miejsc pracy dla brytyj-

³ Organizacjami wspierającymi NO2EU były także Partia Socjalistyczna (o której kampanii poniżej w tekście), Sojusz na rzecz Zielonego Socjalizmu (niemający jednoznacznego stanowiska w sprawie referendum unijnego), Opór Socjalistyczny (wzywająca w referendum do głosowania *Remain*), Solidarność: Socjalistyczny Ruch Szkocji (którego lider w 2016 r. opowiedział się za „niezależną Szkocją poza UE, dopóki ta nie zostanie zreformowana w interesie ludzi pracy”, ale brak jakichkolwiek innych wzmianek o jej kampanii w kontekście referendum) oraz Partia Liberalna (*Irish Election Literature* 2010; *Alliance for Green Socialism* 2016; McCall 2016; Rios 2016).

skich pracowników» byłoby katastrofalną kapitulacją wobec szowinizmu i rasizmu UKIP i prawicy torysów. Nasz sprzeciw wobec swobodnego przepływu pracy jest taki, że nie idzie on dostatecznie daleko: granice powinny być otwarte, bezwarunkowo, nie tylko dla obywateli UE, ale dla wszystkich. Chcemy, aby Forteca Europa została rozmontowana" (Callinicos 2015: s. 130).

Jednocześnie tekst Callinicos wskazywał na szereg aspektów historycznych korzeni Unii, jak i jej teraźniejszej polityki. Warto wspomnieć o postawionej przez niego tezie o UE jako „dysfunkcyjnym niedoszłym imperializmie”. Jak pisał: „Dziś UE jest najlepiej rozumiana jako dysfunkcyjna niedoszła siła imperialistyczna. Najbardziej jasno możemy widzieć jej imperialistyczny charakter w promocji neoliberalizmu – poprzez jej ekspansję i inkorporację Europy Środkowo-Wschodniej, w jej polityce wobec sąsiednich państw Europy Wschodniej i obszaru Morza Śródziemnego, a obecnie, wewnątrz UE, poprzez mechanizmy dyscyplinujące wymuszające permanentne surowe oszczędności. Jednak dysfunkcyjna natura tegoż imperializmu jest ewidentna zarówno wewnątrz (strefa euro), jak i zewnątrz (Ukraina)” (Callinicos 2015: s. 105).

Co jednak istotne, niezależnie od wszelkich różnic politycznych, część organizacji tworzących wcześniej NO2UE i SWP zdecydowały się połączyć siły we wspólnej lewicowej kampanii na rzecz *Leave*. Na miesiąc przed powstaniem kampanii *Lexit: Left Leave* Joseph Choonara z SWP, autor broszury „*The EU: A Left Case for Exit*” (Choonara 2016), wskazał w tym kontekście na dwie „granice” nie do przejścia w budowie szerokiej, lewicowej kampanii przeciw UE: „Pierwsza jest taka, że lewica nie powinna zasiadać na tych samych platformach z kampaniami głównego nurtu na rzecz wyjścia, które są prowadzone przez prawicę. Druga, że lewica musi (...) jednoznacznie odrzucać argumenty rasistowskie przedstawiane przez oponentów UE. Na przykład w przeszłości była mowa o migrantach z UE obniżających płacę poprzez „dumping socjalny”. Lewica nie powinna mieć nic wspólnego z takimi argumentami” (Choonara, Green 2016).

Obserwując działania *Lexit: Left Leave* wydaje się, że prowadzone były one w ramach tak określonych granic. W swojej ulotce głosiła ona, że jej „celem jest zbudowanie kampanii opartej na zasadach, antyrasistowskiej, internacjonalistycznej, przywiązanej do zasad demokracji, sprawiedliwości społecznej i zrównoważonego rozwoju środowiska.” (London School... 2016) Wyszczególnionych zostało także pięć powodów, dla których Kampania nawołuje do głosowania na rzecz *Leave*, opatrzonych tytułami: 1) agenda wielkiego biznesu; 2) niereformowalna i niedemokratyczna; 3) prawa i sprawiedliwość; 4) Forteca Europa 5) „zwrot na prawo?”. Pierwsze dwa to szereg argumentów wspólnych wszystkim jej lewicowym krytykom w czasie kampanii referendalnej, dotyczących m. in. promocji prywatyzacji i polityki surowych oszczędności; negocjowanego z USA Transatlantyckiego Partnerstwa w dziedzinie Handlu i Inwestycji (ang. *Transatlantic Trade and Investment Partnership*, TTIP), mającego, zdaniem autorów ulotki, jeszcze bardziej umocnić probiznesową politykę Unii; braku możliwości nacjonalizacji kolei i generalnej niemożności ratowania przez państwo miejsc pracy w upadających gałęziach przemysłu; jak i wszechwładzy Komisji Europejskiej i Europejskiego Banku Centralnego. Trzeci punkt wskazywał, że UE nie gwarantuje praw socjalnych i pracowniczych, które zostały wy-

walczone w UK niezależnie od tej instytucji. Jednak kluczowe dla odróżnienia *Lexit: Left Leave* od innych kampanii, włącznie z *Labour Leave*, były dwa ostatnie punkty. W punkcie Forteca Europa wskazano, że swobodny przepływ ludzi w ramach UE nie dotyczy osób spoza Unii, czego efektem były deportacje uchodźców z Grecji. „Bronimy praw uchodźców” – tak napisano w ulotce. Wskazano także na czterokrotne orzeczenia Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej przeciw wymuszaniu przez rządy i związki zawodowe równych praw dla pracowników delegowanych w ramach UE, jak również na militaryzację Unii i jej związki z NATO. Natomiast piąty punkt – „zwrot na prawo?” – poddawał w wątpliwość jeden z zasadniczych argumentów większości prounijnej lewicy. Warto go przytoczyć w całości: „Jeśli Brytania zagłosuje za wyjściem, nie będzie to automatycznie oznaczało zwrotu w prawo. Torysi będą rozdarci debatą w sprawie UE. Jeśli Cameron przegra, niemal na pewno odejdzie. Jeśli rząd konserwatywny przetrwa, będzie bezradnie słaby.

Nie tylko rząd będzie osłabiony. Bogaci i silni w znacznej większości popierają brytyjskie członkostwo [w UE]. *City*, Konfederacja Brytyjskiego Przemysłu i Instytut Dyrektorów, wszyscy popierają *status quo*. Podobnie jak co najmniej dwie trzecie dużych brytyjskich firm badanych przez *Financial Times* w zeszłym roku. Kryzys naszych władców może otworzyć większą przestrzeń dla lewicy” (London School... 2016).

W ramach kampanii *Lexit: Left Leave* organizowano szereg spotkań przedreferendalnych. Brali w nich udział zarówno przedstawiciele organizacji członkowskich tej kampanii, jak i innych sił związanych z lewicowymi środowiskami przeciwnymi UE, także z zagranicy. Na tych spotkaniach występowali więc w charakterze panelistów przedstawiciele radykalnej lewicy z Grecji, Irlandii i Katalonii, jak i francuscy związkowcy. Spośród przedstawicieli lewicy brytyjskiej przemawiali m. in. Tariq Ali, pisarz i publicysta powszechnie kojarzony z jego działalnością w ruchach 1968 r., związkowcy z RMT, ale także z innych organizacji związkowych oraz Brendan Chilton z *Labour Leave*. W jednym z największych wieców w Londynie w charakterze prelegenta brał udział także pracownik-migrant z Polski Jacek Szymański (*Lexit: Left Leave* 2016).

Kampania Koalicji Związkowej i Socjalistycznej (TUSC)

Koalicja Związkowa i Socjalistyczna (ang. *Trade Unionist and Socialist Coalition*) to federalistyczna koalicja wyborcza powstała w 2010 r. w dużej mierze w oparciu o środowiska polityczne tworzące rok wcześniej *NO2EU – Yes to Democracy*. Główną organizacją polityczną w Koalicji była Partia Socjalistyczna – partia trockistowska wywodząca się z działającej niegdyś w Partii Pracy organizacji *Militant*⁴. TUSC wspierany był także przez lidera RMT Boba Crowa. Członkowie tego związku, znajdujący się na listach wyborczych ugrupowania, mogli liczyć na formalne wsparcie RMT, choć początkowo sam związek nie był formalnie częścią Koalicji (zmieniło się to w 2012 r.) (Gall 2017: s. 89–90). SWP dołączyła do TUSC w 2011 r. (występując z niej, w Anglii i Walii, na początku 2017 r.) (Socialist

⁴ W kwestii historii brytyjskich organizacji odwołujących się do różnych nurtów trockizmu patrz: Kelly 2018.

Worker 2017).

W kontekście referendum dotyczącego Brexitu najbardziej znanym działaniem TUSC było formalne ubieganie się o status wiodącej kampanii na rzecz *Leave*. Poprzedzone zostało to wezwaniem do Komisji Wyborczej o niedesygnowanie żadnej spośród kampanii na rzecz *Leave* jako wiodącej, z powodu braku reprezentatywności najbardziej rozpoznawalnych z nich. 24 marca 2016 r. Pełnomocnik Wyborczy TUSC Clive Heemskerk zwrócił się w tej sprawie z wnioskiem do Komisji (Trade Unionist and Socialist Coalition 2016a). TUSC zainicjowała też petycję do tej samej instytucji podpisaną głównie przez szereg osób pełniących funkcje w ciałach przedstawicielskich różnych związków zawodowych. W petycji tej m. in. przeczytać było można: „My, niżej podpisani, wzywamy Komisję Wyborczą do nieprzekazywania pieniędzy podatników i innych środków publicznych zarówno dla kampanii *Vote Leave*, jak i *Leave.EU*, lub jakichkolwiek ich połączeń, w nadchodzącym referendum w sprawie UE. Istnieją miliony związkowców, ludzi młodych, działaczy przeciw surowym oszczędnościom i generalnie wyborców z klasy pracowniczej, których opozycja wobec zdominowanej przez wielki biznes UE nie byłaby reprezentowana w referendum przez te organizacje. (...) Komisja Wyborcza nie musi wybierać kampanii oficjalnej, jeśli nie istnieje jedna organizacja, która adekwatnie reprezentuje popierających poszczególne opcje w referendum. Potępiamy media głównego nurtu za promocję UKIP, torysów i innych polityków i organizacji prooszczędnościowego i rasistowskiego establiszmentu jako jedynych głosów na rzecz wystąpienia [z UE]. Wzywamy Komisję Wyborczą do niepodążania za ich kierownictwem i uznania w zamian, że znaczna proporcja tych, którzy zagłosują przeciw UE, popiera podstawową politykę socjalistyczną: praw pracowniczych, własności publicznej i sprzeciwu wobec surowych oszczędności i rasizmu” (Trade Unionist... 2016d).

Jak wyjaśniali później liderzy TUSC, brak reakcji, a nawet chęci spotkania ze strony Komisji Wyborczej spowodował, że Koalicja złożyła własny wniosek o bycie kampanią wiodącą – obok dwóch wniosków kampanii zdominowanych przez prawicę: *Vote Leave* oraz połączonych *Leave.EU* i *Grassroots Out* (Trade Unionist and Socialist Coalition 2016b, Stamp 2016). Późniejszy wybór *Vote Leave* jako kampanii wiodącej został uznany przez TUSC za podyktowany presją polityczną i podważający reputację Komisji Wyborczej. Heemskerk stwierdził, że *Vote Leave* jest faktycznie „skrzydłem partii torysów” i nie spełnia kryterium „adekwatnego reprezentowania” elektoratu opowiadającego się za wyjściem UK z UE, wyrażając jednocześnie żal, że Komisja nie skorzystała z możliwości niedesygnowania żadnej z kampanii jako wiodącej (Trade Unionist and Socialist Coalition 2016c).

TUSC nie zaniechała jednak aktywności w czasie kampanii przedreferendalnej, przeprowadzając spotkania pod hasłem „Kwestia socjalistyczna przeciw UE” w 25 brytyjskich miejscowościach (The Socialist Party 2016).

Związki zawodowe na rzecz *Leave*

Kongres Związków Zawodowych (ang. *Trades Union Congress*, TUC), będący konfederacją skupiającą znaczną większość brytyjskiego ruchu związkowego, formalnie

popart w referendum głosowanie na rzecz pozostania UK w UE. Podobnie postąpiły kierownictwa największych organizacji związkowych (Trade Union Congress 2016; Hall 2016; The Guardian 5.06.2016). Nie zmienia to faktu, że istniały zarówno związki zawodowe, które formalnie przyjęły stanowisko głosowania na rzecz *Leave*, jak i kampanie działaczy związkowych wzywających do takiego wyboru wbrew kierownictwu organizacji, których byli członkami i wypowiadający się w tym kontekście we własnym imieniu.

Działalność RMT, związku od lat zaangażowanego w projekty polityczne przeciwne UE i aktywnego w czasie kampanii referendalnej także w ramach *Lexit: Left Leave* i TUSC, została już pokrótce przedstawiona. Należy tylko dodać, że związek ten podkreślał, słowami swego sekretarza generalnego Nicka Casha, sytuowanie się w tradycji „postępowej i socjalistycznej opozycji wobec Unii Europejskiej” (National Union... 2016a). 7 kwietnia 2016 roku RMT przedstawił publicznie sześć powodów, dla których propagować będzie wśród własnych członków do głosowanie na rzecz *Leave*: zakończenie ataków na prawa pracowników kolei, na pracujących na morzu i na prawa pracownicze w ogóle oraz zakończenie surowych oszczędności, ataków na Krajową Opiekę Zdrowotną (NHS), jak i wspieranie demokracji (National Union... 2016a).

Poza RMT także dwa inne związki zawodowe przyjęły stanowisko popierające głosowanie za opuszczeniem UE przez UK. Były to Związek Zawodowy Maszynistów i Strażaków Kolejowych (ang. *Associated Society of Locomotive Steam Enginemen and Firemen*, ASLEF) oraz Związek Zawodowy Piekarzy, Pracowników Branży Spożywczej i Zawodów Pokrewnych (ang. skrót: BFAWU). Wszystkie trzy organizacje należały do TUC, a ASLEF i BFAWU były afiliowane także przy Partii Pracy (The Labour Party 2018; Trade Union Congress 2018).

19 maja 2016 ASLEF, BFAWU i RMT wydały wspólne oświadczenie będące wezwaniem do głosowania na rzecz *Leave*. Unia Europejska została w nim określona jako „niemożliwa do zreformowania” siła „antypracownicza” działająca na rzecz wielkiego biznesu. Ochrona praw pracowniczych poprzez UE uznana została za „mit”. W oświadczeniu wskazywano, że „prawie wszystkie prawa, które chronią pracowników w Brytanii są prawami Zjednoczonego Królestwa wywalczonymi przez walki i kampanie brytyjskiego ruchu związkowego i robotniczego”, natomiast UE i Europejski Trybunał Sprawiedliwości „nasilają swą politykę, która atakuje prawa związkowe, ochronę pracy i płace”. Związkowcy podkreślali także swój internacjonalizm oraz zagrożenie wykorzystania faktu istnienia „dystansu między twórcami prawa [w UE] a elektoratem [w UK]” ze strony skrajnej prawicy. Znamienne było zakończenie oświadczenia: „Inaczej niż UKIP nie uważamy, że Brytania powinna być wyspą dla siebie. Nasz kraj, w istocie wiele krajów, jest narodem imigrantów. Chcemy, aby każdy otrzymywał sprawiedliwą zapłatę za pracę i aby wszyscy mieli te same prawa w pracy.

Nie popieramy fortecy Brytanii, więc nie popieramy fortecy Europy. Głęboko żałujemy, że dzieci i rodziny uciekające przed nędzą, prześladowaniami i wojną nie są wpuszczane do Europy.

Wyzwanie, przed którym powinniśmy stanąć, to nie dystrybucja ludzi na świecie, ale dystrybucja bogactwa i zasobów. Bogactwa jest wystarczająco dla potrzeb wszystkich”

(National Union 2016b).

W podobnym duchu utrzymany był tekst podpisany przez trzech sekretarzy generalnych tych związków (Micka Casha z RMT, Micka Whelana z ASLEF i Ronnie Drapera z BFUWU) oraz Douga Nichollsa z kampanii Związkowcy przeciw Unii Europejskiej (ang. *Trade Unionists Against the EU*, TUAEU), opublikowany w „Daily Mirror” 6 czerwca 2016 r. – choć z większym naciskiem na kwestie socjalne i neoliberalną politykę Unii, a z pominięciem sprawy migracji (Cash et al. 2016).

Nieprzypadkowe wydaje się, że dwa spośród trzech związków zawodowych, wzywających do głosowania na rzecz *Leave* organizowało pracowników w branży kolejowej. Whelan dał tego dowód w napisanym przez siebie rozdziale pamfletu wydanego w czerwcu 2016 r. przez *Labour Leave*, poświęconego związkowym argumentom na rzecz Brexitu. Wskazywał on, że przy istnieniu innych argumentów, jak potraktowanie Grecji przez Unię Europejską, i przy podkreśleniu braku prowadzenia wspólnej kampanii (włączając w to występowanie na jednych platformach) z „rasistowskimi, ksenofobicznymi i mizoginicznymi zwolennikami UKIP czy prawicy Partii Konserwatywnej”, dla kierownictwa ASLEF głównymi przyczynami występowania przeciw UE były umowa TTIP oraz Czwarty Pakiet Kolejowy. Pakiet ten, mający na celu dokończenie procesu utworzenia w ramach UE jednego obszaru kolejowego, otwartego na konkurencję⁵, zdaniem Whelana, „wymusi brytyjski model prywatyzacji na reszcie Europy” i uniemożliwia renacjonalizację kolei przez przyszły rząd Partii Pracy (Whelan 2016: s. 30).

Warto zwrócić uwagę na „niekolejowy” związek z trójki oficjalnie popierającej głosowanie za wyjściem UK z UE – choćby z tego powodu, że BFUWU jako jedyny z nich poparł się w 2017 r. w Kampanię Partii Pracy na rzecz Swobodnego Przepływu, skupiając polityków, publicystów i związkowców występujących na rzecz zachowania po Brexicie unijnego prawa do swobodnego przepływu osób w ramach UE. Jak argumentował prezydent BFUWU Ian Hodon, pracownicy-migranci mają istotny wkład w gospodarkę Zjednoczonego Królestwa, w tym w branżę spożywczą, podkreślając, że związek skupia pracowników pochodzących z całego świata, a podziały wśród nich służą tylko tym, którzy „chcą dzierżyć władzę, kontrolę, wpływy i bogactwo”. Nadanie pracownikom-migrantom tych samych praw, co obywatelom UK miało, jego zdaniem, umożliwić uczynienie z Brexitu sukcesu w interesie „wielu, a nie garstki” (Hodon 2017).

Obok związków zawodowych, które przyjęły formalne stanowisko wezwania do głosowania na rzecz *Leave*, istniało także ugrupowanie pod nazwą Związkowcy Przeciw UE (TUAEU) skupiające członków różnych organizacji związkowych, także tych, zajmujących w referendum stanowisko popierające stronę *Remain*. Najbardziej aktywnymi postaciami

⁵ Jak można przeczytać w oficjalnym dokumencie informacyjnym Parlamentu Europejskiego przygotowanym przez Christinę Ratcliff: „Europejska polityka transportu kolejowego ma na celu utworzenie jednolitego obszaru kolejowego. Zapoczątkowane w 2001 r. otwieranie sektora kolejowego na konkurencję było w ciągu dziesięciu lat przedmiotem trzech pakietów i jednego przekształcenia. Czwarty pakiet, mający na celu zakończenie budowy jednolitego europejskiego obszaru kolejowego, został przyjęty w kwietniu 2016 r. (filar techniczny) i w grudniu 2016 r. (filar rynkowy)” (Ratcliff 2018). Patrz także: Dyrektywa 2016/797, Dyrektywa 2016/2370.

utożsamiającymi się z TUAEU byli Enrico Tortolano, w czasie referendum jej dyrektor kampanijny, były Urzędnik ds. Badań i Polityki Związku Zawodowego Usług Publicznych (ang. *Public and Commercial Services Union*, PCS); Paul Embery, krajowy organizator TUAEU oraz Sekretarz Regionalny Związku Brygad Strażackich (FBU) w Londynie oraz Fawzi Ibrahim, wieloletni działacz Związku Zawodowego Pracowników Szkolnictwa Wyższego (ang. *University and College Union*, UCU), w okresie kampanii przedreferendalnej częsty gość na łamach listów od czytelników w „The Guardian”, wkrótce później pełniący funkcję krajowego przedstawiciela TUAEU (Pickard 2016; Tortolano 2016; O’Grady, Tortolano 2016; Embery 2016a; Ibrahim 2016). Deklaracja programowa tej organizacji stanowi bez wątpienia lewicową krytykę UE. Można w niej przeczytać m. in.: „Chcemy ujrzeć Europę państw demokratycznych, które uznają wartość usług publicznych i nie oferują ich goniącym za zyskiem; Europę, która gwarantuje prawa pracownikom i nie stawia interesów wielkiego biznesu ponad interesem zwykłych ludzi. Uważamy, że w ramach UE nie jest to możliwe” (Trade Unionists ... 2016a).

W deklaracji znalazły się m. in. hasła mówiące o sprzeciwie wobec rasizmu i faszyzmu, krytyka militaryzacji i armii UE, deklaracje „międzynarodowej solidarności ludzi pracy”, a także „wyjście z UE na podstawie polityki socjalistycznej” (Trade Unionists ... 2016a). Interesująca jest także ulotka TUAEU, która w wersji elektronicznej znajduje się na stronie tej organizacji, opublikowana już po referendum. Odnosząc się do argumentu dotyczącego „twardej” granicy między Republiką Irlandii a Irlandią Północną w wyniku Brexitu, w ulotce nie tylko wypowiadano się na rzecz otwartej granicy, ale Irlandię Północną wprost określono jako „anachronizm” i „produkt długiej historii brytyjskiej kolonizacji tej wyspy” (Trade Unionists... 2016b).

Należy jednak podkreślić, że czołowi przedstawiciele TUAEU, w szczególności Embery i Ibrahim, wielokrotnie wypowiadali się przeciwko swobodzie przepływu osób i na rzecz ściślejszej kontroli migracji. Embery wprost twierdził, że swobodny przepływ osób „zawiódł”, wskazując także na negatywny wpływ „masowej i niekontrolowanej imigracji na wspólnoty pracownicze”. Przy czym podkreślał, że teza ta nie ma nic wspólnego z atakiem na samych migrantów (Embery 2016b). Trzeba także odnotować fakt, że TUAEU w czasie kampanii referendalnej była jedną z organizacji wspieranych finansowo przez Arrona Banksa (Merrick 2017).

Podsumowanie

Potwierdzenie znalazła teza, iż wśród pozalaborzystowskiej lewicy optującej w referendum 2016 r. za wyjściem UK z UE na gruncie ideowo-politycznych podstaw takiego wyboru przeplatają się elementy narodowotożsamościowego partykularyzmu i socjalistycznego uniwersalizmu. Przy tym zauważalne jest, że podmioty polityczne utożsamiające się z lewicowością i istniejące poza Partią Pracy w różny sposób podchodziły do możliwości współpracy w kampanii referendalnej 2016 r., zarówno w ramach lewicy pozalaborzystowskiej, jak i poza nią. Generalnie im bardziej lewicowego krańca znajdowały się dane podmioty, tym bardziej socjalistyczny uniwersalizm górował nad narodowotoż-

samościowym partykularyzmem, co znajdowało swój wyraz także w postępującej niechęci do współpracy z antyunijnymi formacjami prawicowymi. Najbliżej socjalistycznego uniwersalizmu były więc organizacje lewicy radykalnej – w szczególności SWP łącząca sprzeciw wobec UE z żądaniem otwartych granic i braku kontroli imigracji. Przy zasadniczej zgodności pozalaburzystowskiej lewicy antyunijnej co do krytyki rozmaitych aspektów tego, co postrzegano jako neoliberalna, antysocjalna czy antypracownicza polityka UE, należy uznać, że to właśnie stosunek do kwestii imigracji był wśród niej główną osią podziału i jednocześnie kluczowym wyznacznikiem na osi uniwersalizmu/partykularyzmu. Wśród lewicowych kampanii/koalicji na rzecz *Leave* socjalistyczny uniwersalizm wyraźnie górował w przypadku kampanii *Lexit: Left Leave* oraz TUSC. Z kolei byli politycy Partii Pracy – Owen, Galloway i Scargill – z większym (choć i tu zróżnicowanym) natężeniem odwoływali się do argumentów z pola narodowotożsamościowego partykularyzmu, co w przypadku pierwszych dwóch postaci znalazło także wyraz w gotowości do kooperacji z kampaniami zdominowanymi przez polityków prawicowych.

Filip Ilkowski – doktor habilitowany, adiunkt na Wydziale Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego. Jego zainteresowania badawcze obejmują kwestie idei politycznych i ruchów społecznych, działania państwa kapitalistycznego (w tym problemu imperiaлизmu), jak i polityki brytyjskiej.

Filip Ilkowski – habilitated doctor, associate professor at the Faculty of Political Science and International Studies at the University of Warsaw. His scientific interests involve the issues of political ideas and social movements, functioning of capitalist state (including the problem of imperialism), as well as British politics.

➔ Bibliografia

- ALLIANCE FOR GREEN SOCIALISM (2016), Newsletter, March 2016, <https://www.agstest.org.uk/newsletters/nl16mar.pdf> (15.06.2018).
- BBC NEWS (2012), Profile: George Galloway, <http://www.bbc.com/news/uk-politics-17558313> (30.03.2012).
- BBC NEWS (2016a), *EU referendum: Cameron sets June date for UK vote*, <http://www.bbc.com/news/uk-politics-35621079> (20.02.2016).
- BBC NEWS (2016b), *The battle to be the official EU referendum Leave campaign*, <http://www.bbc.com/news/uk-politics-34484687> (14.03.2016).
- BBC ONE (2016), *Sunday Politics, Is the EU a democratic club we want to belong to?*, <https://www.bbc.co.uk/programmes/p03ht2lp> (7.02.2016).
- BENNETT Owen (2016), *The Brexit Club. Inside Story of the Leave Campaign's Shock Victory*, London.
- BUTLER David, KITZINGER Uwe (1976), *The 1975 Referendum*, London and Basingstoke, <https://thereferist.files.wordpress.com/2016/05/the-1975-referendum.pdf> (15.09.2018).
- CASH Mick, WHELAN Mick, DRAPER Ronny, NICHOLLS Doug (2016), *Four union leaders argue Brexit is the only option in the interests of workers*, „Mirror”, <https://www.mirror.co.uk/news/uk-news/four-union-leaders-argue-brexit-8126878> (6.06.2016).

- CALLINICOS Alex (2015), *The internationalist case against the European Union*, „International Socialism”, Issue 148.
- CETTI Fran (2015), *Fortress Europe: The war against migrants*, „International Socialism”, Issue 148.
- CHOONARA Joseph (2015), *EU referendum: Should we stay or should we go?*, „Socialist Review”, No. 404.
- CHOONARA Joseph (2016), *The EU: A Left Case for Exit. Socialist Worker Pamphlet*, Socialist Workers Party.
- CHOONARA Joseph, GREEN Pete (2016), *Brexit and the British Left: A debate between Joseph Choonara and Pete Green*, Left Unity, <http://leftunity.org/brexit-and-the-british-left/> (5.03.2016).
- CROW Bob (2012), *Introduction*, w: J. Boyd (red.), *Social Europe is a Con. Selected essays and articles*, Democrat Press 2012, <http://www.caef.org.uk/pamphlets/social-europec.pdf> (1.06.2018).
- CROW Bob (2014), *Bob Crow Explains Why No2EU is Standing in 2014 Elections*, <https://www.rmt.org.uk/news/bob-crow-explains-why-no2eu-is-standing-in-2014-elections/> (1.06.2018).
- DRIVER Stephen (2011), *Understanding British Party Politics*, Cambridge, Malden.
- DYREKTYWA 2016/797 Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) z dnia 11 maja 2016 r. w sprawie interoperacyjności systemu kolei w Unii Europejskiej, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?toc=OJ.L:2016:138:TOC&uri=uriserv:OJ.L_2016.138.01.0044.01.POL (1.06.2018).
- DYREKTYWA 2016/2370 Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) z dnia 14 grudnia 2016 r. zmieniająca dyrektywę 2012/34/UE w odniesieniu do otwarcia rynku krajowych kolejowych przewozów pasażerskich oraz zarządzania infrastrukturą kolejową, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX%3A32016L2370> (1.06.2018).
- EATON George (2014), *David Owen joins Miliband's big tent with donation to Labour of more than £7,500*, „New Statesman”, <https://www.newstatesman.com/politics/2014/03/david-owen-joins-milibands-big-tent-donation-labour-more-%C2%A37500> (2.03.2014).
- EMBERY Paul (2016a), *Why on earth would socialists support the neoliberal, undemocratic EU?*, „openDemocracy UK”, <https://www.opendemocracy.net/uk/paul-emery/why-on-earth-would-socialists-support-neoliberal-undemocratic-eu> (11.05.2016).
- EMBERY Paul (2016b), *Free Movement Has Failed – Labour And The Unions Must Recognise It*, „Huffington Post”, https://www.huffingtonpost.co.uk/paul-emery/freedom-of-movement_b_13112058.html?ncid=engmodushpmg00000003&guccounter=1&guce_referrer_us=aHR0cHM6Ly93d3cuZmFjZWJvb2suY29tLw&guce_referrer_cs=DL3mhKk4mqJPpj4bukRcCw (20.11.2016).
- GALL Graham (2017), *Bob Crow: Socialist, Leader, Fighter: A Political Biography*, Manchester.
- HALL Mark (2016), *United Kingdom: Referendum on continued EU membership: Views of the social partners*, The European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (Eurofound), <https://www.eurofound.europa.eu/observatories/eurwork/articles/working-conditions-labour-market-industrial-relations/united-kingdom-referendum-on-continued-eu-membership-views-of-the-social-partners> (30.05.2016).
- HODON Ian (2017), *Our union backed Brexit, but that doesn't mean scrapping freedom of movement*, „New Statesman”, <https://www.newstatesman.com/politics/economy/2017/08/our-union-backed-brexit-doesnt-mean-scrapping-freedom-movement> (18.08.2017).
- HUITSON Oliver, RYAN Jordan (2016), *Lexit: The Movie: The left wing case for Brexit*, Labour Leave, <https://vimeo.com/171384103>.

- IBRAHIM Fawzi (2016), *Why this trade unionist is excited about leaving the EU and the suffocating mechanisms of the single market*, "Brexit Central", <https://brexitcentral.com/fawzi-ibrahim-trade-unionist-excited-leaving-eu-suffocating-mechaniams-single-market/> (20.11.2016).
- ILKOWSKI Filip (2020), *Politycy Partii Pracy na rzecz Leave w referendum 2016 roku*, „Przegląd Europejski”, nr 1/2020.
- IRISH ELECTION LITERATURE (2010), *From the 2009 UK European Elections – 'NO2EU Yes to Democracy' group flyer*, <https://irishelectionliterature.com/tag/no2eu-yes-to-democracy/> (23.08.2010).
- JOBSON Richard (2018), *Nostalgia and the post-war Labour Party: Prisoners of the past*, Manchester.
- KELLY John (2018), *Contemporary Trotskyism: Parties, Sects and Social Movements in Britain*, London, New York.
- LEXIT: LEFT LEAVE (2016), przebieg wiecu zarejestrowany na portalu YouTube: <https://www.youtube.com/watch?v=IOmYvWD4tJs> (1.06.2018).
- LONDON SCHOOL OF ECONOMICS Digital Library (2016), *Lexit: Left Leave Campaign*, <https://digital.library.lse.ac.uk/objects/lse:haw779cuv> (1.06.2018).
- MCCALL Chris (2016), *EU referendum: where do Scotland's political parties stand?*, „The Scotsman”, 26.02.2016.
- MERRICK Rob (2017), *Arron Banks: Key Ukip donor faces investigation for allegedly breaking finance rules during Brexit referendum*, „Independent”, 1.11.2017.
- NATIONAL UNION of Rail Maritime and Transport Workers (2016a), *RMT sets out six key reasons for leaving the EU*, <https://www.rmt.org.uk/news/rmt-sets-out-six-key-reasons-for-leaving-the-eu/> (7.04.2016).
- NATIONAL UNION of Rail Maritime and Transport Workers (2016b), *Joint Union Statement Supporting a Leave Vote*, <https://www.rmt.org.uk/news/aslef-bfawu-rmt/> (19.06.2016).
- O'GRADY Francis, TORTOLANO Enrico (2016), *Is the European Union good or bad for British workers?*, „The Guardian”, 6.06.2016.
- O'MURCHU Cynia, MANCE Henry (2017), *Howe the businesses of Brexit campaigner 'King' Arron Banks overlap*, „Financial Times”, 30.06.2017.
- OWEN David (2016), *Lord Owen: 'EU has tested us to breaking point – it's time to leave*, „The Sun”, 24.02.2016.
- PICKARD Jim (2016), *Why do some Corbynistas favour Brexit*, „Financial Times”, 24.05.2016.
- RATCLIFF Christina (2018), Dokumenty informacyjne Unii Europejskiej: Transport Kolejowy, Parlament Europejski, 02.2018.
- RIOS Alejandra (2016), *The Left and the Brexit Referendum*, „Left Voice”, <http://www.leftvoice.org/The-Left-and-the-Brexit-Referendum> (22.06.2016).
- SCARGILL Arthur (2016), profil na portalu Twitter, <https://twitter.com/scargillarthur/status/735947387861078017> (26.05.2016).
- SIMS Alexandra (2016), *George Galloway compares relationship with Nigel Farage to Churchill and Stalin*, „Independent”, 21.02.2016.
- SOCIALIST LABOUR PARTY (2016a), *EU Referendum*, <http://www.socialist-labour-party.org.uk/furthernews.html> (21.02.2016).
- SOCIALIST LABOUR PARTY (2016b), *Vote "NO" to EU says Scargill – The Socialist Case for Leaving the European Union*, <http://www.socialist-labour-party.org.uk/press.html> (01.04.2016).

- SOCIALIST LABOUR PARTY (2016c), <http://www.socialist-labour-party.org.uk/> (10.06.2016).
- SOCIALIST LABOUR PARTY (2018), *Get Britain Out! Campaign Highlights, Analysis and News* <http://www.socialist-labour-party.org.uk/electioncampaign.html#> (10.06.2018).
- SOCIALIST WORKER (2017), *The SWP, TUSC and Labour—how do we take on the Tories?*, <https://socialistworker.co.uk/art/44221/The+SWP%2C+TUSC+and+Labour+how+do+we+take+on+the+Tories> (7.03.2017).
- SOCIALIST WORKERS PARTY (W/W/W), <https://www.swp.org.uk/about-us> (10.06.2018).
- SONWALKAN Prasun (2016), *Oldest UK Indian diaspora body announces support for 'Lexit'*, "Hindustan Times", <https://www.hindustantimes.com/world/oldest-uk-indian-diaspora-body-announces-support-for-lexit/story-VnnYS6Q51tsb7NfOiC1DuL.html> (23.05.2016).
- SPUTNIK (2016), *Orbiting the world with George Galloway*, Episode 111, "Russia Today" <https://www.youtube.com/watch?v=r4AVtfMNth4> (15.05.2018).
- STAMP Gavin (2016), *EU referendum: Leave campaigns face left-wing rival*, BBC News, <https://www.bbc.com/news/uk-politics-eu-referendum-35941945> (1.04.2016).
- THE ELECTORAL COMMISSION (2016), *The Electoral Commission designates 'Vote Leave Ltd' and 'The In Campaign Ltd' as lead campaigners at EU Referendum*, <https://www.electoralcommission.org.uk/i-am-a/journalist/electoral-commission-media-centre/news-releases-referendums/electoral-commission-designates-vote-leave-ltd-and-the-in-campaign-ltd-as-lead-campaigners-at-eu-referendum> (10.06.2018).
- THE ELECTORAL COMMISSION (2018), *Registrations, The Respect Party*, <http://search.electoralcommission.org.uk/English/Registrations/PP362> (10.06.2018).
- THE GUARDIAN (5.06.2016), *Letters, Trade union members should vote to stay in the EU*, <https://www.theguardian.com/politics/2016/jun/05/trade-union-members-should-vote-to-stay-in-the-eu> (10.06.2018).
- THE LABOUR PARTY (2018), *Affiliated Trade Unions*, <https://labour.org.uk/people/unions/>
- THE SOCIALIST PARTY (2016), *The socialist case against the EU: TUSC tour continues*, <https://www.socialistparty.org.uk/articles/22984/08-06-2016/the-socialist-case-against-the-eu-tusc-tour-continues> (8.06.2016).
- TORTOLANO Enrico (2016), *As a trade unionist, this is why Britain must vote to Leave*, openDemocracyUK, <https://www.opendemocracy.net/uk/enrico-tortolano/as-trade-unionist-this-is-why-britain-must-vote-to-leave> (7.04.2016).
- TRADE UNION CONGRESS (2016), *TUC report outlines the workers' rights at risk from Brexit*, <https://www.tuc.org.uk/news/tuc-report-outlines-workers%E2%80%99rights-risk-brexit> (25.02.2016).
- TRADE UNION CONGRESS (2018), *Union listing*, <https://www.tuc.org.uk/unions>.
- TRADE UNIONISTS AGAINST THE EU (2016a), *About Us*, <http://www.tuaeu.co.uk/about-us/> (15.06.2018).
- TRADE UNIONISTS AGAINST THE EU (2016b), *Embrace Brexit and shape the future*, <http://www.tuaeu.co.uk/wp-content/uploads/2018/03/TUAEU-Embrace-Brexit-Lflt-3-pgs-35029.pdf> (15.03.2018).
- TRADE UNIONIST and Socialist Coalition (2016a), *TUSC sends formal letter to election watchdog, 'don't back UKIP & Tory EU outers'*, <http://www.tusc.org.uk/17197/30-03-2016/tusc-sends-formal-letter-to-election-watchdog-dont-back-ukip-amp-tory-eu-outers> (30.03.2016).
- TRADE UNIONIST and Socialist Coalition (2016b), *TUSC challenge to UKIP & Tories: 'Let's debate who should be the voice of Leave'*, <http://www.tusc.org.uk/17202/02-04-2016/tusc-challenge-to-ukip-amp-tories-lets-debate-who-should-be-the-voice-of-leave> (2.04.2016).

- TRADE UNIONIST and Socialist Coalition (2016c), *TUSC slams Electoral Commission's 'political decision' to choose Vote Leave as EU exit voice*, <http://www.tusc.org.uk/17213/13-04-2016/tusc-slams-electoral-commissions-political-decision-to-choose-vote-leave-as-eu-exit-voice> (13.04.2016).
- TRADE UNIONIST and Socialist Coalition (2016d), *Don't give taxpayers' money to UKIP and Tory EU campaigners!*, Petycja TUSC do Komisji Wyborczej, <http://www.tusc.org.uk/txt/360.pdf> (14.06.2018).
- UK PARLIAMENT Website (2018), *George Galloway*, <https://www.parliament.uk/biographies/commons/mr-george-galloway/609> (31.05.2018).
- VOTE LEAVE (2016), *About the Campaign*, <http://www.voteleavetakecontrol.org/campaign.html> (31.05.2018).
- WHELAN Mick (2016), *Trade Union Case for Brexit* w: K. Hickson, J. Miles (red.), *The Labour Case for Brexit*, Labour Leave 2016, <http://www.tuaeu.co.uk/wp-content/uploads/2016/06/The-Labour-Case-for-Brexit.pdf> (1.06.2016).
- WOLMAR Christian (2014), *Bob Crow Obituary*, „The Guardian”, <https://www.theguardian.com/politics/2014/mar/11/bob-crow> (11.03.2014).
- WRIGHT Oliver (2016), *EU referendum: Leave.EU group accused of avoiding strict rules on campaign spending*, „Independent”, 14.04.2016.